

МУСІЄНКО І. І.,

доктор наук з державного управління,
професор,
заслужений юрист України,
головний науковий співробітник
(Національна академія Служби безпеки
України)

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-1-37>

**ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ
У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ ТА КРАЇН БАЛТІЇ:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ**

Автором проведено порівняльний аналіз положень Кримінального процесуального кодексу України, які регламентують використання спеціальних знань, із відповідними нормами кримінально-процесуальних кодексів країн Балтії. За результатами проведеного аналізу сформульовано пропозиції щодо імплементації окремих положень кримінального процесу країн Балтії до чинного Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: експерт, спеціаліст, країни Балтії, Кримінальний процесуальний кодекс України, допит, показання.

Автором проведено сравнительный анализ положений Уголовного процессуального кодекса Украины, которые регламентируют использование специальных знаний, с соответствующими нормами уголовно-процессуальных кодексов стран Балтии. По результатам проведённого анализа сформулированы предложения по имплементации отдельных положений уголовного процесса стран Балтии в действующий Уголовный процессуальный кодекс Украины.

Ключевые слова: эксперт, специалист, страны Балтии, Уголовный процессуальный кодекс Украины, допрос, показания.

The author carried out a comparative analysis of the provisions of the Criminal Procedural Code of Ukraine, which regulate the use of special knowledge, with the relevant norms of the criminal-procedural codes of the Baltic countries. According to the results of the analysis, the proposals on the implementation of certain provisions of the criminal process of the Baltic countries to the current Criminal Procedural Code of Ukraine are formulated.

Key words: expert, specialist, Baltic countries, Criminal Procedure Code of Ukraine, interrogation, testimony.

Вступ. Прийнятим 13 квітня 2012 р. Верховною Радою України у процесі здійснення реформи національної правової системи Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК) України [1] було передбачено значну кількість новацій, зокрема щодо зміни системи інститутів вітчизняного кримінального процесу, процедури кримінального провадження, процесуального статусу окремих його учасників і багато інших. Однією зі складових частин, які зазнали суттєвих перетворень, став інститут спеціальних знань, що регламентує діяльність учасників кримінального провадження, котрі володіють спеціальними знаннями, вмін-

нями та навичками і залучаються до участі в ньому з метою надання відповідної допомоги у випадках і порядку, визначених законом.

Правова регламентація вказаного інституту в Україні викликає багато нарікань із боку практичних співробітників, зокрема щодо порядку одержання зразків для проведення експертних досліджень, визначення підстав і порядку призначення судових експертиз у кримінальному провадженні, визначення процесуального статусу експерта і спеціаліста. З огляду на те, що діяльність обізнаних осіб (експерта, спеціаліста) багато в чому зумовлює ефективність кримінального судочинства, визначення оптимальних шляхів вирішення вказаних проблем набуває особливої актуальності.

Водночас з урахуванням інтеграційних спрямувань нашої держави у процесі розгляду вказаних проблемних питань неабиякого значення набуває вивчення досвіду особливостей правової регламентації діяльності обізнаних осіб у кримінальному процесі країн – членів Європейського Союзу та НАТО. Особливий інтерес становить законодавство держав, ментально близьких до України та таких, які вже інтегрувалися до європейської спільноти, зокрема країн Балтії.

У різний час проблемним питанням використання спеціальних знань у кримінальному провадженні приділяли свою увагу такі балтійські вчені, як Маріанне Мейорг, Еве Пільт [2], Е. Курапка [3], Х. Малевські [3; 6], П. Пошюнас [4], Е. Пальскіс [5], Й. Юшкявічуте [6] та деякі інші. Серед вітчизняних вчених дослідженням вказаних питань займалися відомі вітчизняні криміналісти В.Ю. Шепітько [7], В.П. Бахін, В.К. Лисиченко, В.В. Циркаль [8; 9], В.І. Гончаренко [10], Н.І. Клименко [11], І.В. Гора [12] та ін. Натомість вказані вчені у своїх працях робили акцент здебільшого на криміналістичних аспектах залучення носіїв спеціальних знань або переважно розглядали вказані питання без урахування положень чинного КПК України чи іноземного досвіду.

Постановка завдання. Отже, метою статті є проведення порівняльного дослідження особливостей правової регламентації інституту спеціальних знань у кримінальному процесуальному законодавстві України та країн Балтії.

Результати дослідження. Відповідно до ст. 95 КПК Естонської Республіки [13] експертом є особа, котра застосовує неюридичні спеціальні знання у випадках і в порядку, передбачених вказаним кодексом. Згідно зі ст. 109-1 цього ж нормативно-правового акта спеціалістом є фізична особа, яка не залучена до кримінального провадження як експерт, володіє спеціальними знаннями, котрі вона застосовує у випадках і в порядку, передбачених вказаним кодексом.

Литовський законодавець визначив, що як експерт може бути викликана особа, яка має необхідні знання для дачі висновку з досліджуваних питань і внесена до списку експертів Литовської Республіки (ст. 84 КПК Литовської Республіки) [14]. Спеціалістом у литовському кримінальному процесі є особа, що має потрібні спеціальні знання та навички, якій доручається провести обстеження об'єкта та скласти свій висновок або пояснення питань, що належать до її компетенції (ст. 89 КПК Литовської Республіки).

Проведення порівняльного аналізу наведених положень кримінально-процесуальних законів з аналогічними положеннями КПК України дає підстави вважати, що вітчизняний законодавець більш вдало надав визначення вказаних обізнаних осіб. Так, відповідно до ст. 69 КПК України експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок із питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань. У свою чергу, ст. 71 КПК України визначено, що спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, котра володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Водночас, як слушно зазначають окремі вчені, законодавче визначення поняття

«спеціаліст» у вітчизняному КПК є дещо звуженим і не повною мірою відображає роль цього учасника кримінального провадження під час досудового розслідування та судового розгляду, зокрема в частині його сприяння слідчому у виявленні, закріпленні та вилученні доказів [15].

Таким чином, можна дійти висновку про те, що визначення понять «спеціаліст» та «експерт» як учасників кримінального провадження, надані у вітчизняному КПК, загалом є більш конкретними і змістовними, ніж у КПК наведених вище країн Балтії. Натомість вітчизняний законодавець, неодноразово використовуючи термін «спеціальні знання», зокрема у ч. 1 ст. 69, ч. 1 ст. 71, п. 6 ст. 95, п. 7 ст. 95, п. 2 ст. 101, п. 4 ст. 101, ч. 1 ст. 236, ч. 3 ст. 237, ч. 1 ст. 242, ч. 3 ст. 356, ч. 1 ст. 360 КПК України, уникнув його визначення, що може створювати певні проблеми у правозастосувній діяльності.

Подальше дослідження положень КПК країн Балтії, які регламентують порядок призначення і проведення експертиз, також свідчить про наявність певних особливостей порівняно з вітчизняним законодавством. Так, в Естонії, на відміну від українського кримінального процесу, в якому після внесення відповідних змін (Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства та інших законодавчих актів» від 03 жовтня 2017 р. № 2147-VIII) експертиза проводиться виключно за дорученням слідчого судді чи суду (ст. 242 КПК України), експертизу призначає особа, котра веде провадження (ст. 95 КПК Естонської Республіки). Особа, що веде провадження, не може відмовити у призначенні експертизи за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого або захисника, потерпілого чи цивільного відповідача, якщо та обставина, для встановлення якої подано клопотання про призначення експертизи, може мати важливе значення для розгляду кримінальної справи (ст. 105 КПК Естонської Республіки).

У литовському кримінальному процесі прокурор, котрий призначає проведення експертизи, складає про це мотивовану постанову та передає її підозрюваному, його захиснику та іншим учасникам, зацікавленим у результатах проведення, та вказує термін, у який ці особи можуть подавати клопотання з питаннями до експерта, з приводу обрання конкретного експерта та надання експерту додаткових матеріалів. Після того прокурор звертається з клопотанням про проведення експертизи до судді досудового слідства. До цього клопотання додаються ще клопотання учасників процесу або повідомляється про неодержання таких клопотань (ст. 105 КПК Литовської Республіки).

Доволі цікавими в естонському кримінальному процесуальному законодавстві з погляду їх можливої імплементації у вітчизняний КПК є положення щодо обов'язку особи, що веде провадження, під час призначення експертизи віддавати перевагу державній експертній установі. За відсутності необхідного різновиду експертизи у переліку експертиз, які здійснюються державною експертною установою, перевага надається експерту, котрий має державну акредитацію, хоча законодавець допускає можливість залучення як експерта й іншої особи, яка володіє відповідними знаннями. Якщо експертиза проводиться поза експертною установою, то особа, що веде провадження, з'ясовує, чи не є експерт зацікавленим у цій кримінальній справі та чи згоден він провести експертизу. Експерту роз'яснюються його права й обов'язки; якщо експертом є особа, не приведена до присяги, вона попереджається про кримінальну відповідальність за надання нею завідомо неправдивого експертного висновку. Особа, котра веде провадження, призначає за згодою з експертом термін проведення експертизи (ст. 95 КПК Естонської Республіки). Якщо експертиза проводиться в державній спеціалізованій установі, то за погодженням із керівником експертної установи може бути призначено конкретного експерта. Також на підставі постанови про призначення експертизи до складу експертної комісії може входити експерт, який не працює в державній експертній установі (ст. 106 КПК Естонської Республіки). Крім того, особа, котра веде провадження, може клопотати про проведення експертизи в іноземній установі та використовувати експертний висновок, виданий іноземною державою, як доказ у розгляді справи (ст. 95 КПК Естонської Республіки).

З урахуванням того, що роль експерта у кримінальному судочинстві є однаковою, повноваження (права й обов'язки) експерта у кримінальному процесі України та країн Балтії є дуже схожими (ст. 69 КПК України, 98 КПК Естонської Республіки та 86, 87 КПК Литовської Республіки). Натомість естонський законодавець значно більше уваги приділив правовій регламентації питань забезпечення проведення експертиз і досліджень. Так, в Естонії функціонують державні реєстри слідів папілярних візерунків і зразків ДНК, до яких заносяться сліди папілярних візерунків і дані, отримані шляхом аналізу зразків ДНК, зібраних у ході процесуальних дій. КПК Естонської Республіки регламентує випадки та порядок здійснення обов'язкового відібрання слідів папілярних візерунків і зразків ДНК, у т. ч. у примусовому порядку (ст. 99-1 КПК Естонської Республіки). Естонський законодавець також наголосив на тому, що з метою виключення правомірно залишених слідів на місці події до потерпілого, свідка або іншої особи може бути застосована процедура дактилоскопіювання, також у них можуть бути вилучені зразки ДНК. Якщо таке отримання порівняльного матеріалу порушує тілесну недоторканність особи, то до процесуальної дії залучається судовий лікар або медичний працівник, або інший спеціаліст (ст. 100 КПК Естонської Республіки). Про хід і результати відібрання матеріалу для експертизи складається протокол, до якого вносяться такі відомості: найменування порівняльних слідів і зразків, вилучених для дослідження; спосіб та умови отримання матеріалу для експертизи; кількість та обсяги матеріалу для експертизи (ст. 101 КПК Естонської Республіки). Вбачається, що створення подібних баз даних, причому не на рівні відомчих криміналістичних обліків, а у вигляді загальнодержавних реєстрів, є надзвичайно актуальним для України.

На відміну від естонського законодавства, литовський кримінальний процес лише передбачає право слідчого або прокурора вилучати у підозрюваного зразки для слідчого порівняння. До таких зразків у потерпілого чи свідка належать тільки ті предмети, які підлягають перевірці чи вивченню, знайдені на місці злочину, або ті, що залишають на собі сліди злочину. Таке вилучення зразків за постановою прокурора може здійснюватися примусово. За результатами відібрання зразків складається протокол (ст. 144 КПК Литовської Республіки).

Положення КПК України та країн Балтії, які регламентують складання акта експертизи (висновку експерта), є схожими та не містять особливих відмінностей (ст. 107 КПК Естонської Республіки, 88 КПК Литовської Республіки, та 101, 102 КПК України). Водночас естонський законодавець додатково здійснив правову регламентацію порядку складання акта про відмову від проведення експертизи (ст. 108 КПК Естонської Республіки), а також проведення допиту експерта для роз'яснення змісту акта експертизи (ст. 109 КПК Естонської Республіки).

Більш значні відмінності у кримінальному процесі України та країн Балтії стосуються правової регламентації участі такої обізнаної особи, як спеціаліст. Так, в естонському кримінальному судочинстві спеціаліст може залучатися до процесуальних дій. До початку процесуальної дії особа, котра веде провадження, з'ясовує особу спеціаліста, його компетенцію, наявність у нього відносин із підозрюваним або обвинуваченим. Заяви спеціаліста у зв'язку з виявленням і збереженням доказів заносяться до протоколу (ст. 109-1 КПК Естонської Республіки).

Водночас, на відміну від вітчизняного законодавця, який виокремив слідчі (розшукові) дії з обов'язковою участю спеціаліста, наприклад, огляд трупа (ст. 109-1 КПК України) або огляд трупа, пов'язаного з ексгумацією (ст. 109-1 КПК України), та з факультативною участю спеціаліста, наприклад, обшук (ст. 236 КПК України), освідчування особи (ст. 241 КПК України), слідчий експеримент (ст. 240 КПК України) тощо, КПК Естонської Республіки передбачає факультативну участь спеціаліста лише у трьох слідчих діях і визначає коло завдань, що ставляться перед спеціалістом.

Зокрема, якщо пояснення спеціаліста допомагають забезпечити всебічність, повноту або об'єктивність огляду, то він викликається до огляду місця події (ст. 83 КПК

Естонської Республіки). За можливістю огляд трупа проводиться за участі судового лікаря або спеціаліста, до завдань якого належить: констатація настання смерті, якщо це не є очевидним, а також надання допомоги чиновнику слідчого органу в проведенні огляду з метою збирання та збереження початкових даних, необхідних для проведення експертизи (ст. 85 КПК Естонської Республіки). Якщо метою освідчування особи є виявлення на її тілі слідів злочину, то освідчування проводиться за участі судового лікаря або медичного робітника чи іншого спеціаліста (ст. 88 КПК Естонської Республіки). На нашу думку, такий підхід естонського законодавця до правової регламентації діяльності спеціаліста є більш вдалим як із погляду кращого розуміння ролі спеціаліста під час його участі у слідчих діях, так і з погляду уникнення положень щодо обов'язковості його залучення до участі у таких діях.

Цікавою особливістю литовського кримінального процесу є віднесення до спеціалістів і співробітників органів досудового дізнання і слідства, судових медекспертів, психіатрів і психологів. Також значну увагу литовський законодавець приділив регламентації оформлення висновку спеціаліста (ст. 89, 90 КПК Литовської Республіки).

На відміну від КПК України та КПК Литовської Республіки, КПК Естонської Республіки містить значні відмінності в частині можливості надання показань спеціалістами. Так, в естонському кримінальному процесі спеціаліст може бути допитаний із приводу таких обставин, як:

- 1) хід процесуальної дії, проведеної за участі спеціаліста;
- 2) інші обставини, з приводу яких спеціаліст може дати пояснення з урахуванням своїх спеціальних знань, якщо це необхідно для кращого розуміння обставин предмету доказування.

Спеціаліст може бути допитаний згідно з положеннями, котрі діють щодо свідка, з урахуванням наведених вище особливостей. Якщо виявиться, що спеціаліст міг знати про обставини предмету доказування, у їх відношенні він оголошується свідком. Одна й та сама особа може бути допитана як спеціаліст і як свідок у ході однієї слідчої дії (ст. 66, 109-1 КПК Естонської Республіки).

Відповідно до положень вітчизняного КПК показаннями є відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, котрі мають значення для цього кримінального провадження (ст. 95 КПК України). Водночас показання є одним із процесуальних джерел доказів (ст. 84 КПК України).

Аналіз вказаних положень дає підстави зробити висновок, що у кримінальному процесі України до суб'єктів надання показань не належать такі обізнані особи, як спеціаліст, перекладач, лікар і деякі інші. Не наділивши спеціаліста правом надання показань, законодавець зауважив, що сторони кримінального провадження мають право під час судового розгляду заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги (ст. 71 КПК України). Законодавець, на відміну від терміна «показання», не надав визначення терміна «пояснення» та залишив без відповіді питання щодо співвідношення вказаних термінів і доказового значення пояснень.

На нашу думку, зазначені положення КПК України не повною мірою відповідають вимогам сьогодення, адже й іншим обізнаним особам, крім експерта, можуть бути відомі обставини, які мають значення для кримінального провадження. З огляду на викладене, враховуючи досліджений нами іноземний досвід правової регламентації вказаних питань, перелік суб'єктів надання показань у ст. 95 КПК України необхідно розширити за рахунок спеціаліста.

Висновки. Проведений аналіз кримінального процесуального законодавства України та країн Балтії засвідчив, що в частині регламентації інституту обізнаних осіб є як спільні положення, так і суттєві відмінності, зокрема щодо визначення понять «спеціаліст» та «експерт», заходів забезпечення проведення експертних досліджень, процесуального статусу та ролі обізнаних осіб у кримінальному провадженні.

До вітчизняного кримінального процесу доцільно імплементувати такі положення КПК країн Балтії:

- щодо права особи, котра веде провадження, визначати термін проведення експертизи;
- щодо обов'язку особи, яка веде провадження, віддавати перевагу у разі призначення експертизи державній експертній установі;
- щодо права особи, котра веде провадження, клопотати про проведення експертизи в іноземній установі та використовувати експертний висновок, виданий іноземною державою, як доказ у розгляді справи;
- щодо віднесення спеціаліста до суб'єктів надання показань.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 12.04.2019).
2. Марианне Мейорг, Эве Пилт. Право на справедливое судебное разбирательство. URL: <https://humanrights.ee/ru/teemad/inimoiigused-eesis/inimoiiguste-aruanne/> (дата звернення: 12.04.2019).
3. Kurapka E., Malevski H. Kriminalistikos mokslas vykdančios teisės reform Lietuvoje. V., LTU. Jurisprudencija, 2000. T. 18 (10). P. 5–12.
4. Пошюнас П.З. Судебная ревизия и судебно-экономические экспертизы. Вильнюс : Минтис, 1990. 232 с.
5. Palskys E. Lietuvos kriminalistikos istorijos apybraizos (1918–1940) : monografinė studija. V. : Lietuvos policijos akademija, 1995. 426 p.
6. Yuskevičiūtė J., Malevski H. Dėl specialiųjų terminų apibrėžimo (lyginamoji studija). *Kriminalinė justicija. Mokslo darbai*. T. 6. Vilnius, 1997. P. 35–42.
7. Шепітько В.Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства. *Сучасна експертиза : науково-практичний журнал*. 2014. № 1. С. 11–18.
8. Бахін В.П., Лисиченко В.К. Проблеми науково-методичного забезпечення слідчої діяльності. *Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів*. Київ, 1996. С. 5–11.
9. Лисиченко В.К., Циркаль В.В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике : учебное пособие. Киев : КГУ, 1987. 100 с.
10. Експертизи у судочинстві України : науково-практичний посібник / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, І.В. Гори. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 504 с.
11. Клименко Н.І. Інтеграція європейської мережі судово-експертних установ. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2015. Вып. 60. С. 35–41.
12. Гора І.В. Сучасні проблеми судової експертизи в аспекті євроінтеграції України. URL: <http://arlguvd.lg.ua>d14201.html> (дата звернення: 18.12.2017).
13. Кримінально-процесуальний кодекс Естонської Республіки. URL: <http://twirpx.com/file/232026/> (дата звернення: 12.04.2019).
14. Кримінально-процесуальний кодекс Литовської Республіки. URL: <http://pravo.org.ua> (дата звернення: 12.04.2019).
15. Фастовець В.А. Окремі аспекти залучення спеціаліста до участі у процесуальних діях. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць*. Харків : Право, 2013. Вип. 13. С. 125–130.

